

İOSOFAT VADİSİ (MERYEM DERE) ve KARAY MEZARLIĞI (BALTA-TİYMEZ)

Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK *

Günümüzde İosafat Vadisi adı verilen ve Türk halkları tarafından ‘Meryem Dere’ diye anılan, Kırım’ın Bahçesaray yakınlarında, Kırım Karayları’nın Çift-Kale adıyla, Gayri Türklerin ve bölgede Türk varlığını inkar etmeye yönelik çalışanların Cıfıt-Kale adıyla andıkları tarihi bir kale vardır. Kale’nin güney – doğu tarafında İosafat Vadisi (Meryem Dere) bulunmaktadır.

(Balta-Tiymez mezarlığının güz mevsiminde Çiftkale’den genel görünüşü.)

Vadinin hemen bitişiğinde ‘Kanlı Dere’ yer almaktadır. Meryem Dere vadisinde meşe ağaçları, çeşitli çalılar, yazın çeşitli çiçekler açmaktadır. Vadinin başlangıç noktasında orijinal şekilleriyle binlerce mezar taşı bulunmaktadır. Her mezar taşında eski İbrani alfabesiyle ölünün adı ve ölüm tarihi yazılmaktadır. Son dönem mezar taşlarında Kiril alfabesi de kullanılmıştır. Bazı taşlarda şiirler de vardır.

Kiril alfabeli bir mezar taşı.

* Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi-GİRESUN

(Kırım Karay Bilim Kurulu Başkanı Y. Palkanov ile Çift-Kale'nin Küllük mevkinde. Arka planda İosafat Vadisinden Meryem Dere ve Kanlı Dere görülmektedir.)

Karay'lar eskiden beri İosafat vadisini kutsal yer olarak saymaktalar ve her Karay, ataların yattığı yerde gömülmek ister. Kırım dışında, yabancı ülkelerde ölen ve cemaati için faydalı işler yapan Karayları getirip bu mezarlığa kömülmüş veya adlarına özel şekilli taş (*volcutaş*) dikilmiştir.

Balta-Tiymez mezarlığının kutsal meşeleri kesilmez. Mezarlık da adını buradan almaktadır. Rivayete göre Kırım Hanları daha fazla vergi almak istediklerinde Kırım Karaylarını buradaki meşeleri yakmakla tehdit edermiş. Buradaki meşelere zarar verenler cemaat tarafından şiddetle cezalandırılmış.

Kezlev Karay cemiyeti tarafından görevlendiren A. S. Firkoviç, 1839 yılından itibaren Kırım'da Karaylarla ilgili tarihi yerler hakkında çalışma başlatmıştı. Çalışma sırasında Kırım'da Karayların tarihini anlatan nadir kitaplar, eski İbrani dilinde yazılan el yazmalar bulunmuştu. Bundan başka Karayların mezarlığı olan Bahçesaray civarında Çufut-Kale'de, Feodosya'da (Kefe), Eski Kırım'da (Solhat), Mangup-Kale'de v.s yerlerde kazılar yapmıştır.

Balta-Tiymez Mezarlığı giriş kapısı

Firkoviç'in bulduğu ve kendi adıyla anılan koleksiyonundaki mezar taşlarının üzerinde yazılar M.S. ilk asırlara ait olup 1840 yılına kadar gelmekteydi. 750 adet yeni ve eski mezar taşı materyal olarak kullanılmıştı. O, çalışmalarını ve gezilerini de kapsayan 'Avne-Zikkaron' adında kitabını, Vilno'da, 1872'de yayınlamıştır. Mezar taşlarının 70 sene önce ortaya çıkmış olmasına ve D. A. Hvolson ve diğer bilim adamlarının bunların gerçek olduğunu söylemelerine rağmen, bilim adamları arasında güvenilirliği hususunda tartışmalar olmuştur. Hvolson kendisi de kazılar yaparak 1878 ve 1881 yıllarında 40'tan fazla eski anıt bulmuştu. Bu anıtların tarihleri M.S. 240, 289, 530, 540 yıllarına aittir.¹ Fakat Garkavi, Ştrak ve akademisyen A. Kunik gibi bazı kişiler, bu anıtların hiç birisini bir türlü kabul etmezler. Onlara göre M.S.1250 yılı öncesinden anıt yoktur.² Bundan başka, Garkavi ve Ştrak 1876'da, Mezar taşlarının şekillerini ve Firkoviç'in çalışmalarını da dahil ederek büyük bir kitap yayınlamış ve bilim alemine de tanıtmışlardı. Bütün bunlar Karay'ların eskiden beri Kırım (Tavriya) yarımadasında yaşadıklarını ispat etmektedir. Bu neticeye karşı çıkanlar, Sovyet-Rus resmi söylemi taraftarları ile İbrani (Yahudi) kökenlilerin bölgeyi kendilerine mal etme arzularıdır. Şurasını da unutmamalıyız ki eğer Kudüs civarında bir İsrail kurulmasaydı Kırım'da bir Yahudi devleti kurulacaktı.

Firkoviç'e karşı çıkan bazı araştırmacılar, kendilerine delil olarak Karay isimlerinin Kırım Tatarları tarafından da kullanıldığını ve dolayısıyla bu isimleri Karayların Kırım Tatar Türklerinden aldıkları tezini gösterirler. Karaylar XIII asırdan önce Türk ve Fars adlarını kullanıyorlardı. Tatarlar o zamanlar Kırım'da değillerdi. Örnek olarak Farsça bir isim olan Gulaf (635), Goher (815), Arzu (836) Türk-Tatar ismi Bikaçe (635-834), Mamuk (720- 796), Aytolu (815), Türk ismi Biyana (845), Tohtar (898), Beklaf-936 vs. bunlar arasında sayılabilir. Bu isimler Kırım Tatar Türkleri arasında yoktur.

Biz burada, Baltatiyemez Mezarlığındaki aile mezar taşlarına yazılan, 12. asra kadar tarihler ve okunan kadın adlarını örnek olarak veriyoruz: Akbike (1030), Ayke (719), Aytolu (825, 1023, 1086), Altınkız (1006), Arzu (836-976-1045) Bibüş (1044), Bikeçe (635-834-937-1001-1088-1127), Biyana (845-1003), Bikelek (936), Biçe (1150), Gulef (635-1025-1064), Devlet (1024), Menevşek (982-1030), Meneveş (653), Murat (1000-1090), Saadet (1045), Sarra-Hatun (669), Severgelin (670), Sultan (975-1035-1049) Tohtar (898-1045-1140), Şahuv (704-1030), Emçi (726).³

Erkek isimleri de şöyledir: Alani (706), Appak (1028), Baba (991), Babay (1046), Babakay (1090), Baba-şah (1047), Balıkay (1090-1098), Bahşi (622-619-667), Duvan (1065), İncirci (1175), Kefeli (1128), Mesud (807), Murza (1049), Parlak (180), Paşa (998-1035-1062), Sakizçi (1061), Temirza (1088), Tohtamış (262-578-1157), Ulu Ata (973), Çaban (1150-1157), Emeldeş (1172), Efendi (824).⁴

Konuştığımız Kırım Karay ileri gelenlerinin ifadelerine göre isimleri ve ölüm tarihleri verilen mezarların yerleri saklı tutulmaktadır. Üzerindeki yazılar da Arami alfabesi ile olduğundan pek az kişi bilmektedir. Karaylar adı geçen mezarları, üzerinde tahrifat yapıyor-Türk adı yok ediliyor-mezara saygısızlık yapıyor diye saklı tutmaktadırlar.

Yukarıda anılan 32 anıttan başka 12 eski anıt daha vardır.

¹ . D. A. Hvolson, **Sbornik saderjasij nagrobnije nadpisi iz Krıma** 1884, 269

² Onlara göre Kırım'a Tatarlar 1223'te gelmişlerdir. Dolayısıyla Karayların Kırım'da bulunması imkansızdı ve Türkçe isimler yoktu

³ . Y. D. Kakizof, Cufutkale'den 44 Mezar Taşı ve Anıtlarda Eski Takvim ile 32 Yazı, S. Petersburg 1910., İ. Krugleviç, **Familiy i İmena Karaimi**, Yevreiskaya Starina, 1916, ; A. Kalfa-N. Kefeli, Kutsal Mekanlara Saygısızlık (Hakaret), **Kırım Gazetesi**, 2003, 21 Kasım No: 46 (762), 4-5.

⁴ . Kalfa -Kefeli, a.g.m. 5.

Karayların Türk-Tatar isimlerini neden taşıdıkları sorusuna cevap vermek kolaydır. Anıtlardaki isimler Karaylar tarafından günümüzde de kullanılmaktadır. Kırıma gelmeden önce de bu adları kullanıyorlardı. Ahdi Atik el yazmalarında Karayların Kırıma gelmeden önce yaşadıkları mekanlar yazılıdır. Bu yerler: Azak, Sarkel (Hazarların başkenti olan İtil), Toht, Tamatarka, Karakoban, Erzulum, Gagra gibi şehirlerdir. Bu mekanlar Kırım'dan Asya'nın ortasına kadar uzanır. Karaylar orada yaşadıkları zaman yerli halktan etkilenmişlerdir. Fakat Kırım'da da her zaman M.Ö. asırlardan M.S ilk 6 asırlara kadar da çeşitli Türk boyları yaşamıştır: İskitler, Hunlar, Alanlar, onlardan sonra Hazarlar, Kıpçaklar, Kumanlar vs. Bu boylar Türk lehçeleri kullanmışlardır. Karayların Tatarlardan değil de eski halklardan etkilendiklerini bu şekilde izah edebiliriz. Şu an Karayların konuştukları lehçe, Çağatay lehçesine yakındır. Bu lehçede, çağdaş Tatar dilinde olmayan çok eski kelimeler vardır.⁵

Karaylar bu vadiye çok bağlıdırlar. Çünkü Kırım Karayları Bilim Kurulu başkanı Palkanov'un anlattığına göre bu mezarlıkta her ailenin kendisine ait bir kutsal meşesi vardır. Bu meşe yalnızca aile reisi tarafından bilinir. Çocukları akıl balığ olana kadar bu sır saklanır ve ondan sonra da çocuklara gösterilir. Bu meşe yabancı kişilere gösterilmez, belirtilmez. Yaptığımız son sayımda bir kısmı çürüyerek yıkılmış, bir kısmı kurumuş ve bir kısmı halen yaşayan ancak bakım ve tedavisi gereken toplam 27 kutsal meşe vardı. Bunlardan henüz yaşayanları 13 adettir.

Çürümüş meşe ağaçlarından birinin kökü

⁵. Bu konu hakkına 'Karaylar' adlı tarih çalışmamıza bakınız. 1.Sanpetersburg. 900. Yıl

Mezarlıktaki Kutsal meşeler yanında dua ediş şekli

Mezarlıkta 7 tip mezar vardır. Bunlar,

a) *Eyer şekilli mezarlar*: Kırım Karayları askerlik ve biniciliğe çok önem verirlerdi. Mezarların eyer sitilinde olması kahramanın atı ile ilgiliydi. Veya, eski tarihlerde ölen bir alpin baş ve ayak tarafına mızrağı dikilerek mezarı belli ediliyordu. Mezarın baş ve ayak tarafında bu çıkıntıların bulunması o günlerden kalmış bir bakiye idi.

b) *Tabut şekilli mezarlar*: Bunlar genellikle tabutla birlikte gömülmenin ifadesi olarak mevcuttu.

c) *Kaide üzerine oturtulmuş düz mezarlar*: Bu tür mezarlar yakın döneme aittir. Dikdörtgen bir kaide üzerine oturtulmuştur.

d) *Etrafı taşlarla çevrili veya dikdörtgen biçimli mezarlar*: Bu tür mezarlar da yeni, yakın döneme ait mezarlardır. Ölen kişinin üzerindeki toprağın oturmasını bekleyip, daha sonra anıtını yapıyorlardı. Etrafı küçük taşlarla çevrili mezarlarda taşlar mezarın yerini belli etmek için kullanılmıştır.

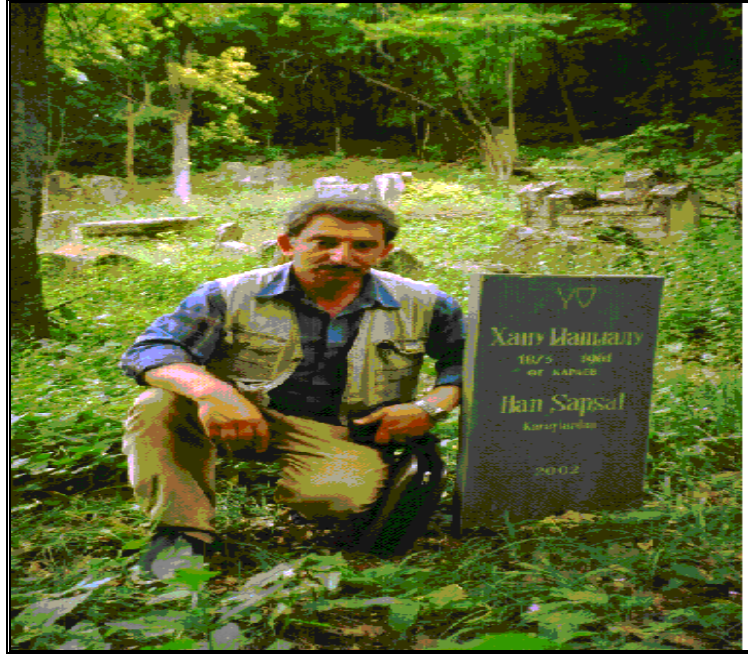

f) *Demir kafeslerle çevrili mezarlar*: Bu tür mezarlar da yakın zamana aittir. Demir kafesle çevrili mezarlarda ölenin adı ve soyadı bir levhaya yazılı olarak kafese bitişik olarak mevcuttur.

f) *Yolcutaşlar*: Bu tür makam mezarlar, Kırım Karaylarının ulu kişilerine ya da Kırım Karayları için önemli işler yapmış kişilere aittir. Balta-Tiymez çevresinden çok uzakta ölen kişilerin bu kutsal mekana getirildiğinin ifadesi olarak mevcuttur.

Balta Tiymez'de Han Şapşal'ın Yolcutaş'ı

g) *Gösterişli anıt mezarlar*: Zengin veya soylu kişilerin kendileri için yaptırmış oldukları mezarlardır. Heykeller, sütunlar ve mermer ya da granit malzemeler oldukça fazladır. Sanatsal özellikler göze çarpar.

Bu mezarlık ve mezarlar üzerine bilim dünyasında tartışmalara yol açan pek çok yazı yazılmıştır. Bu tartışmaların temelinde değişik maddi, siyasi ve ideolojik nedenler yatmaktadır. Konu ile ilgili olarak bir yazımız da yayınlanmıştı.⁶ Aşağıda maddeler halinde Firkoviç'in sahtekarlık yapmadığına ve Kırım'ın çok eski bir Türk yurdu olduğuna dair, mezarlık çıkışlı delilleri veriyoruz.

⁶ . Altınkaynak, Kırım Karayların Kutsal Mekanı Baltatiymez Mezarlığı, Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 208, Nisan 2004 34-38.

Balta-Tiymez mezarlığının son gaber'ı "bekçisi"

1. A.S. Firkoviç 1839'da Çift-Kale'de ve Kırım'ın değişik bölgelerinde kazılar yaptığı zaman çok eski asırlara ait mezar taşları bulmuştu. İlk en eski mezar taşı M.S. 640 senesine aitti. 1842'de Çift-Kale'yi ziyaret eden B. Ştern, Firkoviç'in koleksiyonunda 58 adet mezar taşı olduğunu söyler. Ştern Edebiyatı ve tarihi iyi bilen, Odessa'da Yahudi yüksek okulunun müdürüydü. Odessa Tarih ve Kadimi Dernek ve başka bilim dernekleri tarafından anıtların araştırmasını yapmak ve sonucu bildirmek için gönderilmişti⁷. Ştern Çift-Kale'ye 1842'de gelmişti. Üç adet mezar taşı istisna olarak (daha sonra bulunmadılar) anıtların araştırılmasını mezarda yapıp onların gerçek ve eski olduğunu teyit etmiştir. Üstelik kendisi Firkoviç'in bilmediği 7 adet mezar taşı bulmuştur. Bir taşın tarihi A.Firkoviç'in bulduğu taşlardan daha eskidir. Bu anıtlar M.S. 598, 992, 1027 ve 1509 tarihlere aittir. Ayrıca Sangara mezarının yanında Sangarita'ya ait mezar taşı bulunmuştu. Anlaşılan bu taşlar gerçektir yoksa Ştern onların orijinalliğini kabul etmez, üstelik yeni bulunmuş yedi taşı eklemezdi. Bu yedi taşın arasında birisi A.Firkoviç'in bulmuş olduğu taşlardan tarih olarak daha eskidir.

2. 1873'te Münih'den gelen R.Rabinoviç, Firkoviç'i ziyaret etmişti. Rabinoviç Çift-Kale'de 10 gün boyunca mezar taşları araştırmasını yapmıştır. Yazısında: *'Haklı olarak ilan ediyorum ki, zamanımızın bazı bilim adamları A.Firkoviç'in yazılarından sebepsiz olarak (gerçeğe uymayıp) şüphelenmişlerdir. Şahsen kazılar yapıp taşların üzerinden toprağı sildim ve zorlanarak yirmi kadar yazı okudum. Yazılar Firkoviç'in yazılarıyla uymaktadırlar. Kim eski yazılarla az çok aşına ise yazıların çok eski ve gerçek olduğunu anlayacaktır.'*⁸ demiştir.

3. S. Petersburg Üniversitesinde profesör olan D.A. Hvolson 1878 ve 1881 yıllarında Çift-Kale'de araştırma yapmıştır ve 40 kadar mezar taşı bulmuştur. En eski olanlar M.S.240, 289, 330 ve 545 senelerine aittir.

4. Çift-Kale'de Kefe'de ölen kişilere ait 6 mezar taşı bulunmaktadır. Ayrıca Kefe'de bu kişilerin mezarları da vardır. Hem Çift-Kale'de hem de Kefe'deki mezarlarda yazılar aynıdır. Önemli olan tarafı 4 anıtın tarihi 1122, 1127, 1139 ve 1159 tarihlerine ait olmasıdır. Garkavi ve Ştraka göre bu tarihler sahtedir, çünkü tarihlerin ilk harfi n ile başlamaktadır ve önemli olanı XIII. Asırdan önce Kefe şehri yazılmaktadır. Ayrıca Kırım'da Tatarların daha olmadığı zamanda Türk isimlerinde olmasıdır. Burada bizi memnun eden tarafı anıtlarda ay ve hafta adları da vardır. 1. Arzu adında kadına ait mezar kainatın yaratılışından 4882 yılında (veya M.S. 1122) Geşval ayının 26'sı Çarşamba günü ölmüştür. 2. Bikaça Elulun 4 günü 4887 (M.S. 1127), hafta adı yoktur; 3. Gegel- Sn. Avraam oğlu Kiyev ayının 23'ü 4899'de (M.S. 1439). 4. İosif oğlu-Sadık. Feodosya Konstantinopol

⁷ B. Şter'nin resmi rapor sonucu Odesa Kadimi Tarih Derneğinin defterindedir. I.cilt, Odessa, 1844, 640-649.

⁸ Ayrıntıları D. A. Hvolson'un çalışmasında bulabilirsiniz.296 ve 488 sayfalarında.

dönüşünde Balaklava limanında hastalanmış, kainatın yaratılışından 4919 yılında (M.S. 1159) Elul ayının cumartesi 21'i Çift-Kale'de defnedilmiştir.

Anıtların tarihi **П** harfi ile başlamaktadır dolayısıyla Garkavi ve Ştrak'a göre sahtedirler

çünkü **П** harfi olması gerekiyor. O zaman anıtların tarihi M.S. 1722, 1727, 1739 ve 1759 yıllara ait olacaklardı. Takvim yinede A.Firkoviç'ten yana çıkmaktadır:

1. 1122 yılı Karay takvimine göre Çarşamba Goşvanın 26 günü anıtta yazıldığı gibi, 1722 yılında Pazar gününe gelmektedir.

2. 1127 yılına ait anıtın haftası yoktur.

3. 1139 yılında 23'ü Kislev günü anıtta olduğu gibi, pazartesiye gelir. 1759 yılındaysa cumaya gelir.

4. 1159 yılı Elullun 21'i yazıda olduğu gibi, cumartesi, 1759'da Perşembedir. Eğer Firkoviç tarihleri değiştirseydi o zaman tarihler takvime uymazdı. Fakat takvim eski tarihlerin doğru olduğunu göstermektedir. Demek ki anıtlar gerçek ve Firkoviç tarihleri değiştirmemiştir. Anıtların eski olmasına delillerden birisi XII. Asırdan önce Kefe şehrinin yazılması ve 1250'den önce Türk isimlerinin kullanılışıdır. Bu gibi deliller Garkavi ve Ştraka ters gelir, onlara göre Kefe Cenevizler tarafından XIII. Asırda kurulmuştur ve dolayısıyla bu tarihten önce Kefe şehri yoktu. İmparatorluk kütüphanesinde bulunan A.Firkoviç'in çalışmaları onların düşüncelerine göre sahtedir.

S.Petersburg'tan 1890 yılında gelen doçent A. F. Braun Mangup Kale'deki Karay mezarlığında araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda M. S. 868, 871, 875, 877, 913, 933, 954, 983, 1017 tarihli mezar yazıları bulmuştur. Anıtların resimleri S.Petersburg Asya müzesinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak:

Kırım'ın Bahçesaray şehri yakınlarında, Çiftkale adıyla anılan kalenin yanında ve Meryem Dere'nin başlangıç noktasında, Kırım Karayları tarafından kutsal sayılan meşeleri de içinde barındıran, yaklaşık 40 dönümlük bir alan içinde Balta-Tiymez adıyla anılan bir mezarlık vardır. Bu mezarlık Avrupa'nın, yaşayan en eski Türk mezarlığıdır.

Mezarlık üzerinde A. S. Firkoviç çalışmış ve elde ettiği neticeleri de yayınlamıştır. Firkoviç'in elde ettiği belgeleri değişik nedenlerden ötürü kabul etmeyen bilim adamları olsa da bilimsel gerçeklikten mahrum deliller sunmaktadırlar.

Mezarlıkta 7 tip mezar vardır. Bu mezarların üzerinde Arami ve Kiril alfabesi ile metinler mevcuttur. Kiril alfabe metinli mezarlar yakın döneme aittir. En eski mezarlık ise MS. 280 tarihlidir.

Mezarlıktaki anıt mezarlar değişik nedenlerle tahrip olmuştur.

Kırım Karayları bu mezarlık üzerinde Kırım Karay veya Türk soylu olmayan kişilerin çalışmalarını men etmektedirler.

Özellikle Rusya'dan göçen veya yaşayan Yahudi asıllı bilim adamlarınca bu mezarlık üzerinde araştırma yapmak isteyen ve bu iş için uğraşan kişileri Kırım Karayları her defasında engellemekte ve onlara karşı çıkmaktadırlar.

Mezarlıkla ilgili olarak, lahitlerin okunup kataloglanması, taşların yeniden ve dini kurallara göre düzeltilmesi ve parsellenip kazı çalışmalarının yapılması için bir proje hazırlanmış ve TİKA'ya sunulmuştur.

Balta Tiymez mezarlığından bir görünüm.

A. Kalfa-N. Kefeli, Kutsal Mekanlara Saygısızlık (Hakaret), **Kırım Gazetesi**, 2003, 21 Kasım No: 46 (762), 4-5.

D. A. Hvolson, **Sbornik saderjasıy nagrobniye nadpisi iz Kırma** 1884, 269

Erdoğan Altınkaynak, Kırım Karayların Kutsal Mekanı Baltatiymez Mezarlığı, Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 208, Nisan 2004 34-38.

İ. Krugleviç, **Familiy i İmena Karaimi**, Yevreiskaya Starina, 1916.

Y. D. Kakizof, **Cufutkale'den 44 Mezar Taşı ve Anıtlarda Eski Takvim ile 32 Yazı**, S. Petersburg 1910.